

Sommerfugle, Lepidoptera

Denne meget store insektorden kan populært inddeltes i dagsommerfugle (hvorfaf ca. 100 arter forekommer i Danmark), aftensværmere eller spindere (ca. 1000), ugler (ca. 400), målere (ca. 300) og småsommerfugle eller mør (ca. 160). Af ægte mør optræder især KŁÆDEMØL, *Tineola biselliella* og PELSMØL, *Tinea pallionella* som skadedyr. Klædemøllet stammer fra varmere klimater og kunne ikke trives i vore boliger før de blev kakkelovnsopvarmede, hvorimod pelsmøllet er en oprindelig art.

- Danmarks Dyreverden 2, 124ff.

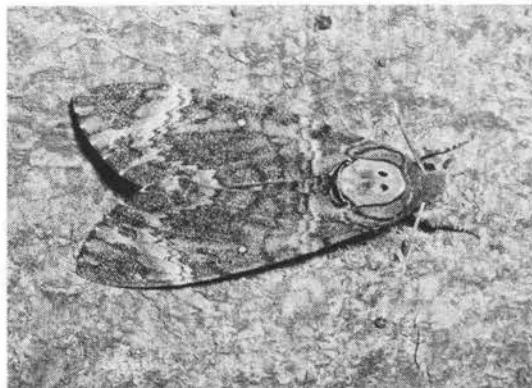
Sommerfugl, ældre nydansk d.s., måske indlånt fra middelnedertysk somervogel (1), navnet »fordi nogle, som har vedligeholdt deres liv vinteren over i hule træer eller andre skjul, kommer frem i foråret og formedelst deres flagren let kommer os for øje, de bliver da agtede for sommerens bebudere siden de navnlig og i mængde ses på denne årstid» (1763; 2).

Sommerflue 1594ff, Mors 1830ff, Thy (3), Årø (4); *skurvefugl* Sønderjylland o. 1840ff, SSlesvig (5), forleddet hentyder vel til vingestøvet, skurv er ellers fnat (scabies). *Sommertævel, tævel* Sejerø o. 1890 (6). *Skinnera, sjijnnara* Bornholm 1804ff (7) hørende til sjijnnna 'skinne', sml. mør nedenfor. Færøerne: *summerfughur, fir-, firivaldur*; Grønland: *pakkaluak, paluak, utsuppaluak, takalekisa*, larve: *aassik, agssik, auvek, auyuverk*.

Larve, ældre nydansk larv, gennem tysk fra latin larva 'ond ånd, spøgelse, maske': insektet »maskerer« sig før det er fuldt udviklet. *Orm* gammeldansk, nu som efterled: *kålorm* (om alle larver), *silke-, snareorm*; *maddik* (madke) Bornholm 1756 (8), *væsel* nordl. Jylland (9) opkaldt efter pattedyret.

Puppe hørende til indoeuropæisk pu etc. 'puste, blæse op', latin har pupus 'lille barn', pupa 'ung pige' (10); kokonen kan ligne et svøbelsesbarn eller et brudeslør. Store sommerfuglpupper i lynge: *hugormeæg* MJylland (11) sml. nedenfor.

Aften- eller natsværmere (navnene gælder måske især mør): *gråmulde* 1649, o. 1700 (12), *gråkælling* Thy, Mors (13), *blæsekælling* Mors, dens tilsynekomst varsler blæst (14), *møllerkælling* og *skinner* Læsø (15), se mør s. 76, *vejkælling* og *natugle* Vendsyssel (16), *melugle* ØMøn (17); »nogle ser noget brusende ud og er særdeles lødne,

Dødningehoved. BIOFOTO/Ib Trap-Lind.

kaldes af jævne folk *ugler* (1763; 18), navnet zoologisk knæsat 1803.

Færøerne: *heksmaður* 'heksemænd' 1800ff (19).

Mør, gammeldansk d.s., oldnord. molr, navnets grund betydning er 'den (sønder)malende, -gnavende' (20); zoologisk knæsat 1803. I persontilnavnet Mall 1400-1500-t (21).

Klæde(r)orm 1622-1859 (22). *Mølfugl* Vendsyssel, Årø, Sjælland, Møn, Falster o. 1850ff (23), *mølhøne* SSjælland o. 1890 (24); *mølfuge* Vendsyssel, Årø, Sjælland (25), *mølflet, -flitte* Vendsyssel (25), *møldyr* Årø og *melfugl* Møn (17).

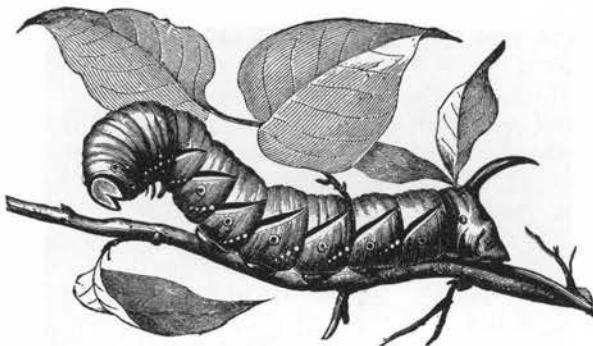
Kælling Thy (26), *kællinge* Agger o. 1900 (27), *møl-, møllerkælling* Vendsyssel (28), *møllerkone* Sønderjylland, Vendsyssel (29) er hvidpudret jf. *møllebygger* v.f. Vejle o. 1890 (30).

Vejr-, vindkælling Vendsyssel, varsler blæsevejr (28) se s. 76, *skindkælling* Dronninglund h., Læsø (31) jf. *skinner* V. Hanherred o. 1925, Ålborg, Vorning ØJylland: 1. skinner i nærheden af lys, 2. den skjænner 'bevæger sig uregelmæssigt' (som når kvæg drives hen ad vej) eller 3. hørende til skind om meget tyndt lag (17). *Skidte Mette* Sønderjylland (32); *lysugle* Sundeved, Angel o. 1900 (33), drages mod lys; *flet, flitte* ØHanherred 1887 (34), Vendsyssel (35); *aftenfugl* Rise Sønderjylland (36); *multævel* Sejerø o. 1890 (6). *Tiende-fugl* Bogø ved Møn (37), iflg. kilden fordi den færdes lydløst, men skyldes snarerne at den bragte onde tidender og var et dødsvarsel (s. 74).

KORNMØL, *Tinea granella*: *korndue* o. 1700 (38). Sml. navne til aften- eller natsværmere s. xxx.

Klædemøllets larve: *hov, hog, hæk*, »der er hog i betrækket« Salling, Thy, Mors (39).

Færøerne: *mør*, flertal malir; *husvætti* o. 1780ff (40), efterleddet = ussel skabning; Grønland: *kilaalaak*.

Larve af ligustersværmer.

Stor lådden sommerfuglelarve, vist oftest bjørnespinderens: *fåreorm* M og VJylland, Thy (41) er lådden som et får; anden forklaring: kommer larven til at sidde i klovene må det ofte urinere af forskrækkelse (Bøvling s.; 34); *uldorm* Vendsyssel, Salling (42), *lådorm* Salling (43), *låddike* Askø, Fejø (17), *lukorm* Falster o. 1850 (44), *blasorm* Mors (45), *pusteorm* Sønderjylland (46): skulle kunne puste gift på folk, sml. s. 74, *pussel-*, *pusorm* Sønderjylland, Angel (47), *snareorm* Ærø (48) se nedenfor; *dugorm* Thy, Mors 1807ff (49) med dugperler i behåringen; *gøgeorm*, -larve ædes af gøgen, hvis mave indvendig skal være helt lådden af larvernes hår (50). Store lådne larver blev kaldt *hugorme*, de kunne springe op og bide én i ansigtet (SLangeland; 51).

Vorherres får og *Vorherres hund* Møn o. 1850ff, Falster (52). *Fandens* de lådne får SFyn o. 1890 (53), *fandens hest*, *fandens ridehest* NV og ØSjælland, ØFalster o. 1880ff (54), *fandens oldemor* Fyn (17).

Jakob Lådden (løj), *lådne Jakob*, *Mads Lådden* (masløj) Sønderjylland (55), *lådne Anders* Fyn o. 1925; frostmålerlarve: *grønne Anders* SVFyn o. 1925 (17).

Stor larve med gule stribes og pletter (ligustersværmerens?): *Vorherres får*, *fandens får* og *fandens klokkefår* VSjælland (56); *omme* Vendsyssel, Læsø (57), øve Jylland (58), folketro herom s. 74 Larve af SÆDUGLE, *Agrostis segetum*: gråmad-dike ØMøn (59), larve af PILEBORER: *piliv(en)* ØJylland (Tørslev) o. 1900 (17), larve af HÆGMØL, *Hyponomeuta euonymi*: *snareorm* 1745ff, hentyder til larvespindet, snare = fælde med snore eller tråde. Larve i dens spind: *vinkelrøver* 1826 (60). Natsværmerlarve: *stovbuddi* Jylland (61), måske af stov 'stov' og plattysk budd'n 'natsværmerlarve' eller jysk dialekt buddis 'lille tyk person', navnet ellers til oldenborrelarve s. 133.

Ringspinders ægring: *gøgetåre* o. 1880; når man efteraber gøgens stemme bløder dens tunge, og

dråberne danner den mangefarvede ring omkring grenen (62).

Der sknelnes etnozoologisk mellem (dag)sommerfugle, »natsværmere« og møl. Kun nogle forholdsvis få af de særlig iøjnefaldende eller skadelige arter fik folkelige navne, og størsteparten af de fra o. 1760 zoologisk knæsatte navne blev enten oversat fra fransk og tysk eller konstruerede (63). Nogle eksempler:

ADMIRAL 1763ff, *Vanessa atalanta*; BJØRNESPINDER 1803ff, *Arctiinae*: *bjørninde* 1759, er brun og langhåret; DUEHALE 1803ff, *Macroglossa stellatarum*: *karpehoved* 1885 efter forkroppens lighed med dette; DØDNINGEHØVED 1770ff, *Acherontia atropos*, har gul kraniumlignende tegning på forbrystet, »er derfor og formedelst nogle andre omstændigheder [bl.a. giver den en uhyggeligt pibende lyd, når den berøres] et frygteligt særsyn for overtroiske folk« (1804; 64) sml. s. 75; KEJSER-KÅBE 1879ff, *Argynnissaphia*: *kejser* 1763; KÅLSOMMERFUGL 1803ff, *Pieris*: *kålflue* Mors, ØHanherred (65), *hvidsommerfugl* VJylland (66), *hvidling* SSlesvig (67), *melkone* VSlesvig (68), larven: *kålorm* o. 1700ff, *knob-*, *knuborm* 1594ff (69) er besat med knopper; PÅFUGLEØJE 1803ff, *Inachis io*; LILLE/STORE RÆV (nældens takvinge) 1879ff, *Aglais urticae*; SVALEHALE 1803ff, *Papilio machaon*, bagvingerne har lange spidser; SØRGEKÅBE 1885ff, *Nymphalis antiopa*: *sørgekappe* 1803, 1927 (70), *sørgekjole* 1806; GUL HVIDSVÆRMER, *Hadena basilinea*: *posthorn*, *gule ottetal* (71) efter brandgul vingetegning; PLETTET KØLLESVÆRMER, *Anthrocera filipendulae*: *soldat* Læsø (72); dagsværmeren *Melanargia galathea*: *dambræt* 1806-91, de sortplettede vinger er »næsten som et dambræt« (73).

LITTERATUR: (1) 659 20,1447; (2) 693b 1,684, 686; (3) 434 4,40; 908 188; 212c 3,464; 804 1,104; 423; (4) 388 o. 1925; (5) 571 306; 212c 3,342; 663 2,3,276; 66 2,171; (6) 856 161,176,185 sml. 434 4,514; (7) 801 402; 3 22; 203 290; (8) 860 11; (9) 423; (10) 626 119,224; (11) 296f 138; 795 133; (12) 434 2,84; (13) 212c 1,506; 388; 224 1,1893, 52 (Mors); 804 1,104; (14) 804 1,104; (15) 202d 2,62,260; (16) 423 (Skallerup s.); 202c 3,62; (17) 388; (18) 693b 1,686; (19) 500 100; 866 2,230; 393 155; (20) 626 261; 332 47f; (21) 363 2,2,715; (22) 659 10,787; 434 2,545; (23) 202c 3,52; 291c 160; 388; (24) 160 1904/27: 478 (1888); (25) 212c 3, 1029; 202c 3,52 og 4,271; (26) 423 (Torsted); (27) 212c tb. 262; (28) 202c 3,1029; 202c 3,52 og 4, 271; (29) 212c 2,650; (30) 224 2,1894,38; (31) 202c 3,269; 202d 2,260; (32) 178 1,1978,103; (33) 212c 2,490; (34) 423; (35) 202c 1,185; (36) 422 1,140;

(37) 426 80f; (38) 434 2,593; (39) 794 12,1888,155; 804 1,105; 388; (40) 828 67; 500 100; (41) 212c 1,408f (til *Gastropa quercifolia*); 296f 138; 388; 804 1,105; (42) 202c 4,245; 212c 3,962; 388; (43) 212c 2,520; 794 2,1885,95; (44) 283b 113; 281c 162; (45) 574 23/2 1931; (46) 160 1904/27: 3018; (47) 663 2,3,104; 178 1,1978,104; 388; (48) 388 o. 1925; (49) 769 46; 212c 1,216; 804 1,105; (50) 534c 120,145; (51) 160 1906/23: 1153; (52) 283b 113; 794 12,1888,160; 436 74; 281c 162; 659 24,467; (53) 224 2,1894,15; (54) 794 3,95; 388; (55) 663 2,2,213; 388; 423; (56) 436 74; (57) 212c 2,743; 202d 2,216; (58) 212c 3,1156f; (59) 388 1932; (60) 904 2,535; (61) 212c tb. 349 jf. 1,137; (62) 464g 2,222; (63) 332 44ff; (64) 439b 251; (65) 804 1,104; 202c 2,231; (66) 795 137; (67) 66 1,250; (68) 212c 2,572; (69) 434 2,558; 571 286; 659 9,1033 og 10, 877; (70) 782f 34; (71) 224 1,1893,5; (72) 202d 2,278; (73) 647 32.

KÅLSOMMERFUGLEN

Kålsommerfuglens larver, »kålormene«, kunne under masseopræden anrette stor skade på havens kål o.a. korsblomstredt nytteplanter. Hvis man snakkede mens kålen blev plantet gik der orm på den (1); det skete ikke med kål sået af frø fra planter sået Gregorius dag 12/3 (VHanherred; 2). Tæller man de indsamlende kålorm kommer der dobbelt så mange på kålen (1734; 3); brænd

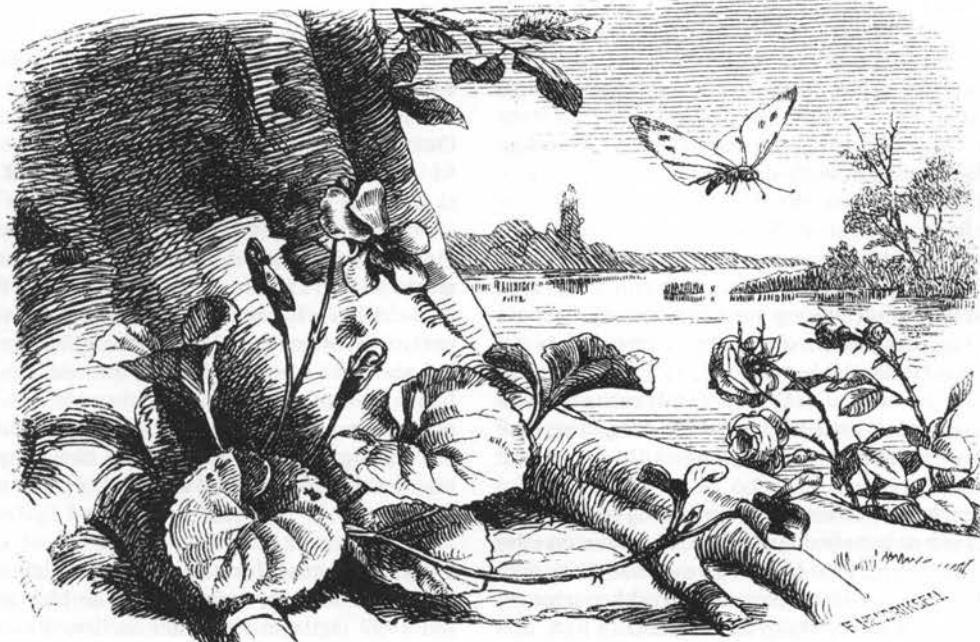
den første kålorm du ser, så kommer der ikke fler' (Holbæk a.; 4). Når man på Stevns skød et skud løst krudt ind over kåbedet var det vistnok for med knaldet eller krudtrøgen at fordrive larverne (5).

Et par folk i Gudbjerg ØFyn kunne fordrive dem: med deres alterklæder på læste de over dem i byens haver indtil de forsvandt (6). Kålorm skal af to mænd stævnes til tinge, så forgår de (1734; 3). Den kluge Kristoffer Gris i Skarntydemølle, Gjerrup skov Fyn, stævnede kålormene når de blev for slemme i bøndernes haver, han var da pyntet fra top til tå, gik med støvler og en stok i hånden (7). En signeformular dateret 1802 lyder:

Stævner Eder hermed alle kålorme i N.N.s have at møde inden ... herretings ret med 14 dages knald og varsel ... for at høre på vidners føring og derefter dom at lide for hver skade der er øvet og begået i samme have, med mindre I Eder heraf udpakker og ingen videre skade øver og begår (8). Så sent som o. 1860 skulle alle Svendstrups kålorm give møde på Tryggevælde ting; dér stillede en kone iført pjalter og med to ligeledes pjaltede drenge som vidner (9), sml. mosegris bd. 3.

LITTERATUR: (1) 464f 6,2,37; (2) 489b 32; (3) 62 52; (4) 160 1906/30: 226; (5) 160 1906/30: 547 (o. 1885); (6) 464g 6,2,205; (7) 832 56; (8) 943 4, 1916,530; 650b 329; (9) 464q 95.

Stemningsbillede med kålsommerfugl fra Carl Andersen og H. Greensteen: Prosa og Vers (u.å.).

EVEN, BLÆSORMEN

Der levede mange steder i landet en stor, tyk og meget farlig orm kaldt *eve, æve, omme, ommepuster, puste-, blæseorm, ildorm* m.m. Den holdt til på næsten alle lokaliteter: enge, moser, damme, klitter, heder, i og ved roden af aske- og piletrærer, og kan efter beskrivelserne have været larven af enten ligustersværmer, poppelsværmer, hermelinskåbe eller pileborer (1).

Eve er en giftslange, som blæser edder og forgift (1651; 2). Der tales om »en orm på lyngheden kaldt *jefver* med to ører og en bred mund, brungul af farve og lädden« (1763; 3). Den lignede en snegl og havde hoved og øjne i begge ender (4), en fingerertyk, fløjelsagtig krop med fire øjne (5), var grøn med mange ben og en række øjne langs siderne (6), havde tolv øjne (7), var gul med mørk ryg og så ens ud i begge ender, så ingen kunne se, hvor hovedet sad (8). Man kendte både sorte, grå, grønne og røde *æver*, men de grønne var de farligste (9). Et stort krumt og spidst horn i den ene ende af en *njev* blev anset for at være et angrebsvåben på dyrets hoved, og blev man stukket led man ubodelig skade (1886; 10). Børn blev advaret mod at lege under asketrærer, hvor de risikerede at blive ævebidt.

Da en karl på Århusegnen o. 1850 så en dreng med en pilelarve i hånden, udbrød han: Smid den bort! det er et spøgelse, om dagen ligger det sådan og om natten går det omkring og spøger (11). Man troede, det var vandsnogens unger som var vokset op i et asketræ; som store ville de søge mod vand; slog man et kors og en cirkel avet om larven kunne den ikke skade én (12). Når børn fandt en sådan mistænkelig orm skulle de spytte på den og sige »fy for skarn, så får jeg aldrig skarn mere!« (Hads h.; 13).

Folk var meget bange for *even* (14), der blev regnet for landets giftigste dyr. Det var langt farligere at blive bidt af den end af en hugorm; såret kunne ikke læges, og hverken for mennesker eller dyr var der nogen redning, med mindre bidsåret straks blev skåret ud eller vasket med urin (15). Den »pustede forgift fra sig med vinden, og det lem som blev dermed berørt måtte vandre af, når det ikke straks blev hjulpet« (1763; 3). Et ævebidt lem visnede og faldt af (16) sml. s. 74; om adskillige invalider, som haltede eller gik med krykker, blev det sagt, at de havde trådt på og var blevet bidt af en *æve* (17).

Ormen kunne hvæse af arrigsak og spytte eller blæse gift ni hanefjed langt, endda gennem en eller syv kirkemure, men kun hvert syvende år og ikke mod vinden og ikke gennem en strikket strømpe (18). Om en særlig skarp le hed det på VFyn: den

går som æveforgiftet gennem syv kirkemure (19). Kun én dag hvert år kunne den blæse gift på folk, og den tid arbejdede man derfor ikke i engene fra klokken 11 til 14 (20). Tog man ormen op kunne den blæse gift i øjnene, så man blev blind eller døde (Vendsyssel; 21); imidlertid: »der er aldrig nogen, der har set en *jøve* og kan fortælle om den, for én dør ved at se den« (1900; 22).

Hvor *blæsormen* ramte én kom der lige så mange huller som der var øjne på dyrets sider (Hellum; 23). Giften fik kroppen til at svulme op, og der var stor livsfare. På en ævebidt ko skulle man skære eller bide enden af koens tunge, og en hest skulle gnides med honning (24).

Det hed sig også, at *æven* kunne springe meget højt; når man slog hø bed den så hårdt til stålet, at det sang. Om en *æve* fanget i Vinten ved Horsens blev der sagt, at den bed et mærke i spaden, man lagde den på, og spyttede edder mod alle de omkringstående (25).

LITTERATUR: (1) 794 3,1885,16,48 og 5,96; (2) 434 5,225 jf. 659 4,558,564; (3) 693b 1,658; (4) 464g 2,222; (5) 794 3,48 sml. 143; (6) 296f 138; (7) 423; (8) 464g ny rk. 2.1,143; (9) 212c 3,1156f; 426 218; (10) 867 3,294; (11) 683 77; (12) 794 1885, 48; 837 4,26; (13) 436 218; 423; (14) 297 62-66, her et firben! (15) 794 3,1885,48; 464g 2,223f; 436 218; 160 1906/23: 2224 (1933); (16) 212c 3,1156f; (17) 464g 3,222-24; 296f 138; 296e 2,17; (18) 769 35; 770 199; 464g 2,223f; 436 213; 489 14 (o. 1850); (19) 160 1906/23: 994 (Barløse 1918); (20) 464g 2,222; (21) 423; (22) 401b 96; (23) 464g ny rk. 2.1,143; (24) 794 3,1885,16 (NFyn); 464g 2, 224; (25) 464g 2,223; 794 5,1886,96; 160 1906/ 23: 2224.

OVERTRO, VARSLER, SYMBOLIK

Så man en *lädden Anders* (bjørnespinderlarve) skulle man spytte tre gange foran den, den gjorde da ingen fortræd (NVFyn; 1), lukkede man ikke vinduerne op blev det blæsevejr (2) jf. navnet blæseorm s. 74. En *fære-* eller *uldorm* (s. 72) måtte ikke dræbes, så mistede man et får eller der skete gerningsmanden en ulykke (M og VJylland; 3); lod man en *uldorm* krybe hen over sin hånd blev hånden aldrig større end den var (4) sml. s. 75, men gav man *færeormen* lidt uld og sagde: her giver jeg dig en trævl, giv du mig så en kjole! fik man held med sine får (VJylland; 5) sml. nedenfor.

Tilsynekomsten af mange sommerfuglelarver eller »hærorme« varslede krig (6); de blev sommeren 1939 iagttaget i en kløft mellem Randers og

Sommerfuglen har fra gammel tid været et meget benyttet symbol på sjælens opstandelse og udødelighed. Udkast til et gravrelief af Bertel Thorvaldsen.

Rønde, og september samme år brød verdenskrigen ud (7).

Den sidste sommer et menneske lever er møllene særlig slemme ved tøjet, det er »mølvarslet« for snarlig død (Vendsyssel; 8). Flager mør længe om lampen vil man snart »spørge lig« (VJylland, SFyn, Bogø; 9), eller der kommer spektakel i huset (ØFyn; 10).

Fløj et *dødningshoved* hen over en sengeliggende patient, var det et meget ilde varsel, men endnu værre hvis det om morgenens skjult i en mørk krog sang sin pibende ligsang, thi da var alt håb ude – den syge måtte dø (sml. Fårekylling s. 53f). Den lyd som dyret afgiver ved berøring eller når det klemmes »ligner fuldstændig den klagende lyd af en ganske lille skrigedukke« (11).

»Den gang min hustru døde syntes jeg, idet hun drog sit sidste suk, at der ligesom svævede en hvid sommerfugl hen over hendes leje. Det var ellers ikke på den tid af året, hvor der var sommerfugle. Men da jeg skulle se rigtig til var den vækk« (12). Sommerfuglens metamorfose symboliserer sjælens opstandelse, udødeligheden:

Lær mig, du lille sommerfugl,
at sønderbryde tunge skjul,
som nu min frihed tvinger!
En orm jeg kryber end på jord,
snart flyver højt med lette flor
de gyldne purpurvinger.

Adam Oehlenschläger, 1813.

Jf. Fr. Paludan-Müller, Paradiset 1. del 3. akt (1861).

Og nu er Karin død – en sommerfugl · fløj blændet og forvildet imod ruden; · er det din sjæl, der i sit tavse skjul · så vanskeligt kan være mig foruden? Karen Hildebrandt (13).

Sommerfuglen har været et hyppigt benyttet ornamentmotiv på ligkister og gravsten. Der sad metalsommerfugle med udbredte vinger på kistens låg hvor skruerne gik igennem (14), mange ældre gravsteder har en kvindefigur med sommerfuglevinger eller en sommerfugl-relief (15). I H. C. Andersens eventyr Lykke-Peer (1870) vil en kvinde ikke tro, at den lille forgylte sommerfugl på et